

Slika Mađara u djelima Ksavera Šandora Gjalskog

1.

Slika koju je istaknuti hrvatski pisac 19. i 20. stoljeća Ksaver Šandor Gjalski u svojim pripovijestima i romanima stvorio o Mađarima — kao i njegovo cjelokupno životno djelo — puno je proturječnosti. Sadrži sve odlike političkih obrata Gjalskoga koje je jezgrovito sažeo Krleža:

Ilirac, Slaven, Sveslaven, jugoslavenstvujušči romantik, Hrvat, Samohrvat, antinagodbenjak, starčevićanac devedesetih godina, on je istodobno i strossmayerovac, propovjednik integralnog narodnog jedinstva, beogradski rojalist (1904), politički sumnjivac, član Hrvatsko–srpske koalicije, mađžaron i progonjeni khuenovski činovnik, da bi u Prvom svjetskom ratu, 1917., postao mađžaronski veliki župan i glasao za ratne proračune grofa Tisze. U deceniju poslije državnog ujedinjenja (1918–28), Gjalski, razočarani Jugoslaven unionist, u svom posljednjem književnom djelu sanja o Jugoslaviji iz 1918. kao o saveznoj državi jugoslavenskih zemalja i naroda, uređenoj po volji naroda. Modernist i liberal, spiritist i šopenhauerovac, plebejac, apologet Karadorđevića i Marije Antoinette, antijakobinac, koji u Oktobarskoj revoluciji vidi konac svijeta, kozmopolit i šoven, Gjalski sa svim svojim peripetijama služi za proučavanje mentalitetu jednog historijskog perioda, koji bi se bez njegovih dvadesetak knjiga rasplesao u prolaznosti pamćenja mnogo više nego što se misli. Kao i mnogi njegovi likovi između sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća (tj. 19., op. a.), Gjalski je neka vrsta književne preživjelosti, veoma podesne za proučavanje problematike onog historijskog raspona, u okviru koga je djelovao kao pisac.²²⁷

---

227 Miroslav Krleža *99 varijacija. Leksikografica. Eseji i zapisi*, Novinarsko izdavačko poduzeće Duga, Beograd 1972., str. 83–84.

Zaista, po Krležinom mišljenju Gjalski, autor knjiga pripovijesti *Pod starim krovovima*, tijekom svoga dugog života politizirao je čas kao Starčevićev pobornik, čas kao »beogradski rojalist«, čas kao protivnik hrvatsko-mađarske nagodbe, a istodobno je kao zastupnik mađarskog parlamenta s poštovanjem govorio o Istvánu Tiszi i Sándoru Wekerleu. Odras ovih činjenica možemo razotkriti u djelima *Rukovet autobiografskih zapisaka*, *Osvit*, *Izlet Grinczinger Pál-a na Magyar Tenger*, *Za materinsku riječ*, *U noći*, ili pak u knjizi pripovijedaka *Pod starim krovovima*.

U okviru ove rasprave najprije ćemo pokušati otkriti nekoliko najvažnijih impulsa koji su determinirali spomenutu sliku Mađara u Gjalskoga, zatim ćemo analizirati nekoliko najkarakterističnijih djela pisca s gledišta ambivalentnog prikaza Mađara.

Miroslav Šicel citira sljedeće Krležine riječi koje se mogu »bez ostatka (...) primijeniti na ličnost Gjalskoga«:

Nije čovjek i nikada više neće biti u stanju da dostigne snagu prvih, djevičanskih dojmova iz djetinjstva, jer je jedino što mu preostaje, da mjeri svoje današnje racionalne kombinacije sa prvim utiskom, da nadovezuje na ono prvo rastvaranje zjenica i ono prvo nevino drhtanje pred ljepotom.²²⁸

Nema dvojbe da su ovaj ambivalentni odnos prema Mađarima formirali već prvi dojmovi iz rodne kuće. Njegov otac Tito Pavao Matija Babić bio je dijete 19. stoljeća. Od mladosti bio je pristaša Ljudevita Gaja i pokreta ilirizma i negirao je »mađarsku supremaciju«. ²²⁹ U znaku ovog mentaliteta igrao je ulogu u javnom životu svoga doba: »bio je zastupnik Narodne stranke i asessor županijskog sudbenog stola, i kotarski sudac županijski i — zadnji birani podžupan varaždinski!«²³⁰

---

228 Miroslav Šicel *Gjalski*, Globus, Zagreb 1984., str. 18.

229 Isto, str. 19.

230 Isto, str. 19.

Sve to nije isključivalo njegovo druženje s političarima koji su bili protivnici ilirizma, čak i — kao mnogi od tadašnjih hrvatskih političara — u hrvatsko–mađarskom saboru, kao zastupnik unionističke stranke, stigao je na vrhunac svoje političke karijere. U *Rukovetu autobiografskih zapisaka* Gjalski spominje takvih mađaronskih članova njegova opsežnog srodstva, primjerice Josipa Briglevića (on je bio ujak njegove majke) i Kolomana Bedekovića s kojima je njegov otac redovito raspravljao o aktualnim političkim pitanjima. U dvoru Gredice spor su često izazivali događaji četrdeset osme, kasnije, poslije 1868., hrvatsko–mađarska nagodba, starčevićeva politika itd. Gjalski je bio »sasvim upućen u pojedina stajališta« i u vezi sa četrdesetosmaškim događajima. Njegovo »dječaćko srce gotovo da je krvarilo od boli i povrijeđena osjećaja pravde«, kad je vidio da je Hrvate »napustio i žrtvovao onaj, kome« su Hrvati »četrdeset osme spasili krunu i prijestolje.«²³¹

Ovaj dvojni dojam nastavio se u doba njegova boravka u Beču, između 1874. i 1878. Udovica Josipa Briglevića »i u Beču vodila je sjajnu pravu gospodsku kuću« i mladi student prava tjedno je bio na posjetu u kući gospođe Briglević. Rezidencija udovice Briglević uvijek je bila otvorena pred svim dostojanstvenicima bečke hrvatske kolonije i često su posjećivali staru gospođu i visoke austrijske ličnosti. Mladi Gjalski u ovom krugu družio se s »Ilircem« Metelom Ožegovićem i ovdje je dolazio »u društvo i općenje s prvim hrvatskom ministrom Kolomanom Bedekovićem« kojega je on »još kao dječarac često viđao u roditeljskoj kući«, ali koji mu ipak nije bio »simpatičan« i »vrlo često je dolazio u koliziju« s njim jer je on — prema shvaćanju Gjalskoga — bio previše »zanesen za sve što je mađarsko«. U Briglevićevoj kući upoznao se s »obrsta-

---

231 Ksaver Šandor Gjalski, »Rukovet autobiografskih zapisaka«, u: Ksaver Šandor Gjalski *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*, Matica hrvatska, Zagreb 1923., str. 177.

rom« Reinländerom, koji je nekad bio »vojnički učitelj kronprinca Rudolfa, poslije šef generalštaba i maršal, pak i jedan od glavnih komandanata u zaposjednuću Bosne«. Prema uspomenama Gjalskoga on je bio »vanredno naobražen, načitan i pun svestrana znanja« od kojega je on, tj. Gjalski, »veoma mnogo naučio.« Vrijedi spomenuti da je Gjalski, koji je bio štovatelj Starčevića i pravaštva, u to vrijeme raskrstio s pravašima koji su »zajedno s Mađarima slavili Kerim-pašu, pobjednika Srba.«²³²

Nakon svršetka pravnih studija Gjalski je bio državni službenik u Koprivnici, Osijeku, Virovitici, Pakracu, Sisku, Sušaku, i na kraju u Zagrebu. Već je službovao desetljeća, kad je odlukom bana Khuena-Héderváryja 1898. bio umirovljen. O razlogu njegova umirovljenja kaže u svojem životopisu da je 1886. u Pakracu »jednoga septembarskoga dana poslije podne sjedio u svom uredu«, kad su dva službenika »stariji perovođa« Levin Čavrak i »perovodni vježbenik« Culehner »gotovo vikom dojurili u sobu«, s novinama koje su »donijele vijest« da su na »saborskoj sjednici Grga Tuškan i David Starčević izjurili iz sabornice bana Khuena-Héderváryja radi protuzakonitog i protupravnog odaslanja hrvatskih komorskih arkivalija u Budimpeštu.«²³³ Gjalski se složio s činom narodnih poslanika i nazvao bana »mađarskim bećarom, koji otima hrvatsku imovinu.« Kolege Gjalskoga odmah su ga prijavili i veliki župan Požege presudio mu je »dvostrukom kaznom, i to premještenjem na vlastiti trošak i oduzećem prava na avancement na neizvjesno vrijeme.«²³⁴ Ban Khuen-Héderváry »bijaše čovjek i osjetljiv i pun mržnje« i nakon dugogodišnjih zafrkavanja 1889. sam je potpisao odluku o umirovljenju Gjalskoga.

Poslije pada Khuena-Héderváryja (1903) promijenila se i životna situacija i perspektiva Ksavera Šandora Gjalskog. Od

---

232 V. Ksaver Šandor Gjalski, nav. dj., str. 186-188.

233 Isto, str. 199.

234 Isto, str. 200.

1903. s Milivojem Dežmanom–Ivanovom uređuje »Vijenac«, 1905. biran je za dopisnog člana Srpske kraljevske akademije, Matice slovenske i Matice srpske. Godinu dana kasnije već je poznati sudionik hrvatskog političkog života: postao je zastupnikom Hrvatsko–srpske koalicije u Hrvatskom i u zajedničkom Hrvatsko–mađarskom saboru. Od 1917. bio je zagrebački veliki župan. Poslije sloma Austro–Ugarske Monarhije završio je svoju »političku karijeru kao član privremenog narodnog predstavništva u Beogradu«,²³⁵ ali je već »u ožujku iste godine kao veliki župan stavljen u trajno stanje mira«.²³⁶

Uzmemo li u obzir temu naše rasprave već sada moramo dodati dva biografska podataka iz životopisa Gjalskoga. Gjalski, kao zastupnik u hrvatskom i mađarskom saboru, imao je dobre veze s onim mađarskim političarima koji inače nisu uživali povjerenje većine predstavnika hrvatskoga političkog života svoga doba, o kojima čak Krleža uvijek piše i govori s velikom antipatijom. Ovi mađarski političari bili su István Tisza i Sándor Wekerle. Naime, u *Rukovetu autobiografskih zapisa* čitamo sljedeće:

Kano predsjedatelj delegacije dolazio sam mnogo i vrlo često u priliku, da govorim s mađarskim državicima i ministarskim predsjednicima. Buknuli svjetski rat još je više davao tome prilike. Spominjem to, jer sam tako došao u prigodu, da se sastanem s ministrom predsjednikom grofom Tiszom. Tako sam upoznao jednoga od najvećih i najgenijalnijih državnika. U saobraćaju i u razgovoru s njime, čovjek je gotovo neprekidno osjećao tu njegovu umnu i karakternu veličinu. I mada je od njega strujala neprestance hladnoća i upornost pravoga kalvinca, ipak je svojim iskrenim, poštenim i pravo kavalerskim načinom osvajao čovjeka. Nije ovdje mjesto, da ponavljam mnogu njegovu važnu izjavu, koju sada istom znadem cijeliti u svoj njezinoj vrijednosti, jer mi

---

²³⁵ Miroslav Šicel, nav. dj., str. 180.

²³⁶ Ksaver Šandor Gjalski *Rukovet autobiografskih zapisa*, nav. dj., str. 217.

dokazuje, kako je bistro poznao pravo stanje stvari i kakav je siguran sud imao. Da, velik je to i pošten čovjek bio! Zato ništa me nije toliko moglo uvrijediti nego kad se je po našim političkim sitničarijama provlačilo to ime u svezi s našim svakojakim patuljci-
ma.²³⁷

Karakteriziramo li ličnost Istvána Tisze s gledišta hrvatske političke opozicije onoga doba, mogli bismo sažeti najvažnije refleksije Krleže o mađarskom političaru. Mladi pitomac Mađarske kraljevske domobranske akademije Ludovika (Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia), već je za vrijeme boravka u Budimpešti, između 1911. i 1913. poznao neke istaknute ličnosti mađarskoga političkog života. Imao je npr. informacije o događajima 23. svibnja 1912. u Budimpešti (velika demonstracija protiv vlade). O Istvánu Tiszi u to doba mogao je čitati vijesti u dnevnom budimpeštanskom tisku. Ipak nam se čini da se do 1916. godine vrlo malo interesirao za Tiszu. Njegovo mišljenje o mađarskom političaru formiralo se pod utjecajem Galilejeva kruga i Jászijeve građansko-radikalne političke i publicističke djelatnosti. On je vjerojatno redovito čitao dnevnik »Világ« i istovremeno Jászijev sociološki časopis »Huszadik Század« (»Dvadeseto stoljeće«). Godine 1916–17. više puta je boravio u Budimpešti, te je u uredništvu Világa posjetio velikog pjesnika Dezsóa Kosztolányija s kojim je više puta diskutirao o ratu i politici Monarhije. Istodobno, informirao se i o Adyjevu pjesništvu i o publicističkoj djelatnosti mađarskog pjesnika. O Adyju i o građansko-radikalnoj publicistici piše on osobito u *Davnim danima*. Na početku dnevnika nalazimo zapis od 10. ožujka 1914.: »Tisza u Zagrebu 1914. O Svemu tome odlučuju popadije iz Plaškog, poštari iz Brinja i slavonski graničari. Rađa se jedno društvo bez profila, silazi gentry sa Markova trga, a naša koalicija, bog joj dao duši lako, antichambrira kod gospodina grofa u Terebešu (a

---

237 Isto, str. 215–216.

Terebesi gróf úrnál).²³⁸ Tiszin posjet Krleža je očevidno apostrofirao intonacijom Adyjevih »protutiszinih« očitovanja. Dvije godine kasnije, u *Davnim danima*, od rujna 1916., Krleža opet kritički ocjenjuje Tiszinu politiku kad piše da »od Petőfija do Adyja, od Hungarije (extra Hungariam) do Hunije postoji mogućnost dijagnoze da mađarska stvar nije zdrava. Od Korvina do Zrinskih i od Martinovića do Jászija i grofa Tisze, stvar nije zdrava.«²³⁹ Nekoliko dana poslije, 15. rujna 1916., piše kako »je Adyjeva Hunija formula za današnju mađarsku stvarnost«,²⁴⁰ Moramo u vezi s tim citatima podsjetiti da je 1930., kada je Krleža napisao esej »Mađarski lirik Andrija Ady«, opširno objasnio što prema Adyjevu shvaćanju znači riječ *Hunija*:

Postoji u Adyjevoj lirici jedna riječ, više avet nego pojam, sablasni simbol: Hunija. Hunija je Hungarija, sentištovski amalgam podunavskog besmisla, a kao što je Stradija Radoja Domanića bila sinonim za Obrenovićevu Srbiju, tako je i Hunija crni flor, što je prekrililo svu Adyjevu liriku korotom mrtvačke koprene. Pod pogrebnom žalobnom tkaninom toga hunskeg pojma ostao je u njegovim pjesmama prekriven dunavski kaos, gdje se Huni i Tataři, Mongoli i Avari više od hiljadu godina kolju s podunavskim Slavenima. Osjećati tu tatarsku–avarštinu pod svojim budimpeštanskim sakoom, u sredovječnim varmeđijskim zaostalostima, naslućivati onaj pranihilizam divljih azijskih plemena, što su se razlila od Irliša i Volge do Dunava i Tise, osjećati svoj dekadentni, velegradski, svjetlucavi lirizam kao fosforescirajuću biljku nad ponorima nagona, sudbine i krvi, to znači osjećati Adyjevu Huniju. Sve to današnje, hunske, stvarno, sve je to neshvatljivo duboko, elementarno stanje, iz koga nema ni ne može biti izlaza. Potomci sredovječnih ciganskih i perzijskih pustolova i putnika, koji danas nose grofovske grbove, poljski i holandeski

---

238 Miroslav Krleža *Davni dani. Zapisi 1914–1921*, Zora, Zagreb 1956., str. 46.

239 Isto, str. 217.

240 Isto, str. 221.

Židovi došljaci, što su prije dva decenija dopješačili preko Karpa-
ta, a danas stvaraju mađarsku književnost i novine, švapski i
poranjski kolonisti, u zatucanosti svoga sredovječnog dijalekta i
ograničenog landsknehtovskog pogleda na svijet, kao podoficiri
u feudalnoj habsburškoj kasarni, sve je to bezizgledno, kao što je
bezizgledna politička mržnja Graničara, Bunjevaca, Raca, Hrva-
ta, Srba, Vlaha i Cincara protiv svega što je mađarsko. Nepismeni
Sikulijanci i Totovi, kao nagodbenjački žandari u Transilvani-
ji, mongoloidi, Gepidi, Paloci, Kumani, kao staro mađarsko
plemstvo, ponosno na svoj hiljadugodišnji ustav, bijedna kato-
lička i kalvinska raja, jučer još roblje Turčina, kurdistanskih i
anatolijskih osvajača, a danas kmetstvo tuđinske austrošpanjol-
ske, talijanske, germanske vlastele, bečki grofovi i gladno pro-
vincijalno ugarsko plemstvo, sve je to isprepletano i zagriženo
jedno u drugo kao koš otrovnica, i u toj masi pitanja i problema
osjećati svoju individualnu, lirsku ličnu nemoć, znači gledati
Adyjevu Huniju(...) ²⁴¹

U sljedećem ulomku Krležina dnevnika iz 1917. u povodu
smrti Gejze Bontha, svojega prijatelja iz pitomačkih godina u
Ludoviceumu, spominje se opet grof Tisza:

Naši illustrissimi stoje pred Slavenskom Lipom na trgu bana
Jelačića u cilindrima sa gospodinom Banom i prislušuju zvon-
cetu iz grofovskog alkovena gorfa Tisze (...) Nije pretjerano slav-
no. A gospodin grof im zvoni kao što već grofovi zvonjakaju iz al-
kovena i kao što i nama svrabljivcima ili slušićavcima trubi svoj
»Vergatterung« u Požegi, i sve je zbrka naših presvijetlih i preu-
zvišenih na Trgu Svetoga Marka, koji ipak sudjeluju kod ove veli-
ke pobjede u naše ime kao politički glupani. Bontha je Gejza pao i
miljuni takvih Gejza s njime. Historija uzima lijevu ruku Gejzinu
ili desnu nogu takvih tisuća i tisuća martira i na njima zida svoju
»podlogu« (...) Od svega toga historija pravi kobasice i tim se ko-
basicama hrani grof Tisza. ²⁴²

---

241 Miroslav Krleža *Eseji I.*, Zora, Zagreb 1961., str. 103–104.

242 Miroslav Krleža *Davni dani*, nav. dj., str. 231–232.

I po tonalitetu i po motivaciji, ove refleksije asociraju na neke Adyjeve pjesme, najprije na *Rengj csak, Föld* (*Neka se tresse Zemlja*), *Cifra szűrömmel betakarva* (*Pokriven svojom šarenom kabanicom*), *Ember az embertelenségben* (*Čovjek usred nečovječnosti*), *Rémek hangja* (*Znak Strašila*), *E nagy tivornyán* (*Na ovoj velikoj pijanci*), te u prvom stihu druge strofe pjesme *Rengj csak, Föld* Ady je direktno natuknuo o Tiszi koji u mađarskom parlamentu 1912. kao predsjednik doista zvončićem pokušava obuzdati narušitelje reda iz opozicije: »Rázta csöngőjét alkov-ágy csucsán« (»Tresao je zvonce na vrhu kreveta–alkovena«). Odlomak Krležina dnevnika jednoznačno nam potvrđuje činjenice konkretne recepcije: hrvatski »illustrissimi (...) prisluškuju zvoncetu iz grofovskog alkovena grofa Tisze.«²⁴³

Iako ima više potvrda o recepciji Adyjeve slike o Tiszi u Krleži, dosada citirani primjeri potvrđuju da je Krležinu sliku o Tiszi snažno motiviralo sve ono što je Ady rekao i pisao o mađarskom političaru.

Konfrontiramo li Krležine i Gjalskijeve refleksije o mađarskom državniku, postavlja se pitanje koja je slika istinita i kakav je čovjek i političar István Tisza zaista bio.

Usporedivši riječi Gjalskoga i Adyja o predsjedniku ministru tadašnje mađarske vlade, i najnoviju literaturu o njemu, ustanovit ćemo da je stav Gjalskoga manje–više u skladu sa slikom i shvaćanjem o Tiszi koja se pojavljuje u radovima mađarskih povjesničara, tj. Lajosa Horánszkyja, Gábora Vermeša, Ferenc Pölöskeija, Andrása Gergelyja i, u najnovije vrijeme, u knjizi Lászlóa Tókéczkija.²⁴⁴ Gjalskijeve su riječi baš s

---

243 Isto, str. 231.

244 Lajos Horánszky *Tisza István és kora I–II. (István Tisza i njegovo doba)*, Budapest 1994.; András Gergely *Tisza István mítoszának oszlatása (Raspuštanje mita Istvána Tisze)*, u: *Hitel* (Budapest), 1989., br. 5, str. 26–29.; Gábor Vermes *Tisza István*, Budapest, 1994.; Ferenc Pölöskei *Tis-*

ovoga gledišta zanimljive. Sada npr. u odrazu najnovijih istraživanja nedvosmisleno se vidi da Tisza nije bio inicijator Prvog svjetskog rata, tj. srušen je stav starije marksističke historiografije kako je on, kao predstavnik »mađarskog feudalizma«, »supremacije«, »konzervativizma« čak i »reakcije«, bio poticatelj rata. Promijenio se i inozemni imidž Tisze prema kojem je on u ratnim godinama bio neumoljiv i jak čovjek Monarhije koji je više puta apostrofirao »austro–ugarskim namjesnikom Njemačke i mađarskim pristašom pokreta Drang nach Osten.«²⁴⁵ Sve to Tisza je sam demantirao već 1917. kada je kralju Karlu pisao:

Nikad nisam bio zaslijepljeni pristaša rata. Naprotiv, bio sam posljednji među odgovornim savjetnicima Njegova Veličanstva Franje Josipa koji je pristao da se pošalje ultimatum Srbima, ultimatum sam ublažavao, i danas sam za to da treba što prije sklopiti mir.²⁴⁶

Vrijedno je u vezi s tim spomenuti tekst «Protokoll des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch–ungarischen Monarchie (1914–1918)» pomoću kojega se može dokazati da je Tisza 1914. do posljednjeg trenutka želio spriječiti objavljivanje rata Srbiji. Na savjetovanju 17. srpnja 1914. ministar vanjskih poslova Austro–Ugarske, Berchtold, izjavljuje da se, prema njegovu shvaćanju, odnosi između Monarhije i Srbije stalno pogoršavaju, jer su Njemačka i car Wilhelm garantirali Monarhiji da će u slučaju rata između Austro–Ugarske i Srbi-

---

za István, Budapest 1985.; László Tókéczki *Tisza Istán eszmei, politikai arca (Duhovni i politički obraz Istvána Tisze)*, Budapest 2000.

²⁴⁵ Gábor Vermes, nav. dj., str. 421.

²⁴⁶ *Sohasem voltam elvakult háború párti; ellenkezőleg, őfelsége Ferenc József felelős tanácsadói közül utolsóként adtam beleegyezésemet a szerbekhez küldendő ultimátum ügyében, az ultimátum nyelvezetét én mérsékeltem, s ma is annak híve vagyok, hogy lehető leghamarabb békét kell kötni.* Citira Gábor Vermes, nav. dj., str. 421.

je bezuvjetno podupirati Monarhiju. Berchtold je dobro znao da u slučaju sukoba između dviju zemalja postoji i rizik rata s Rusijom. Ali, mislio je, ako Austro-Ugarska Monarhija na vrijeme obračuna sa Srbijom, moglo bi se preduhitriti oružano upletanje Rusije u konflikt između Monarhije i Srbije.

Tisza odmah protestira. Nikad neće — rekao je — bez diplomatskog postupka pristati na brzi i iznenađujući napad na Srbiju, jer bi to vodilo nepovoljnom imidžu Monarhije u Europi, štoviše, ona bi u tom slučaju morala računati s neprijateljstvom svih balkanskih naroda, osim Bugara. Ultimatum se može uputiti Srbiji — tvrdio je dalje Tisza — samo ako ona ne izvrši zahtjeve Monarhije. Ako do toga dođe, neka izbije rat, ali Tisza naglašava da svrha rata ne smije biti narušavanje teritorijalnog integriteta Srbije. On kao predsjednik mađarske vlade nikako neće pristati na to da se dio Srbije integrira u Monarhiju. Što se tiče stajališta Njemačke treba li Monarhija napasti Srbiju ili ne, o tome neće odlučivati Njemačka.

Na kraju savjetovanja svi nazočni, osim Istvána Tisze, zastupali su stanovište da se ide u rat sa Srbijom, i to odmah. Nakon sjednice Tisza je zamolio Berchtolda da, u skladu sa zapisnikom i referatom ministra vanjskih poslova, pošalju Franji Josipu I. i Tiszin pismeni prijedlog koji je sadržavao njegovo mišljenje. U to doba, tj. u vrijeme rata, sve je to ostalo u tajnosti. Isto je tako ostala tajna i to što je Tisza u vezi s ultimatumom molio da se sudionici ministarskog vijeća odlučno izjasne o tome da Monarhija ne želi povrijediti teritorijalni integritet Srbije.

Poslije objave rata Tisza je kao predsjednik mađarske vlade rekao, ako se već krenulo u rat, da onda i mađarska vlada i mađarski narod moraju sudjelovati u tome jer je to u nacionalnom interesu.²⁴⁷ On se u to vrijeme još nadao da bi se su-

---

²⁴⁷ Lajos Horánszky, nav. dj., II., str. 949–972.; Gábor Vermes, nav. dj., str. 234–259.

kob mogao lokalizirati te da neće biti svjetskoga rata. Nažalost, u tome se opet prevario.

Nakon ovoga kratkog pregleda Krležina mišljenja o Tiszi i segmenta životnog i političkog puta Tisze, bit će slika mađarskog političara nijansiranija. Osim toga, usporedivši Krležino mišljenje s riječima Gjalskoga čini nam se da je Gjalski, kao iskusan političar i znalac ljudskih osobina, objektivnije slikao Tiszu nego Krleža koji je pod utjecajem mađarskih građanskih radikala i Adyja vidio samo negativan sloj ličnosti mađarskog državnika.

U tom kontekstu bit će nam još zanimljivije sve ono što se nalazi u književnim djelima Gjalskoga o Mađarima.

2.

Poslije pregleda dojmova, impulsa i podataka koji su potencijalno determinirali i formirali Gjalskijevu sliku Mađara, vidimo da su najvažnija djela istaknutoga hrvatskog pisca u kojima se nalazi markantni prikaz Mađara. To su romani i pripovijesti *Pod starim krovovima*, *Osvit*, *U noći*, *Izlet Grinczinger Pál-a na Magyar Tenger* i *Za materinsku riječ*. Nekoliko romana nastalo je u doba Károlya Khuena-Héderváryja i u vezi s tim postavlja se pitanje: uolikoj su mjeri na njega utjecale spomenute uvrede od strane Khuena-Héderváryja dok je stvarao romana *Osvit*, *Izlet Grinczinger Pála-a* i *Za materinsku riječ*, i jesu li determinirali estetsku vrijednost i atmosferu spomenutih djela. Nema dvojbe da sve ono što je bilo za njega uvredljivo u ličnom i u službenom kontaktu s banom nije prošlo bez traga. Ali Gjalski kao pisac, pored osobnih uvreda, htio je dati i opširniju i općenitu sliku ovih uvreda koje su Hrvati morali podnijeti u doba vladavine Khuena-Héderváryja. Mogli bismo reći da se u spomenutim djelima odražavaju najvažnije crte osamdesetih i devedesetih godina 19. stoljeća, s motivacijom osobnih doživljaja pisca. Što se tiče estetske vri-

jednost ovih djela, čini nam se da su one različite. Najbolje je među njima svakako *Osvit*, kao satira uspješan je *Izlet Grinczinger Pál–a na Magyar Tenger*, a *Za materinsku riječ* je najslavnije djelo Gjalskoga. Knjiga pripovijesti *Pod starim krovovima* najvrednije je djelo Gjalskoga, a u estetskom smislu velik je roman i *U noći*.

Pogledajmo sada roman *Osvit* iz godine 1892. u kojem Gjalski daje sliku ilirskog pokreta. Pisac se iz pedesetogodišnje perspektive osvće na događaje narodnog preporoda. Promatrajući roman s intertekstualnoga gledišta moramo potvrditi da Gjalski uz vlastite khuenovske doživljaje »čita već povijesne događaje« ilirskog pokreta, što znači da on sa dvostrukim negativnim iskustvima gleda problem odnosa Hrvata i Mađara.

Glavni junak romana suočava se s alternativom *ljubavi i rodoljublja*. Ivan Kotromanić smrtno ljubi Madlenu, očaravajući lijepu ženu koja je udata, ali spremna da se rastane od muža zbog Kotromanića. Druga Kotromanićeva ljubav je narodni pokret. Nakon dugog i teškog oklijevanja opredjeljuje se za pokret. U radnji nalazimo bogatstvo patetičnih scena, neprirodnih situacija sa stalno ponavljanim tiradama što očevidno slabi karakterizaciju. Akcije likova bez istinskih su doživljaja, a ponekad ih motivira i fanatizam. Na temelju svih karakterističnih osobina potvrđuje se da je *Osvit* tendenciozno djelo koje su inspirirale nacionalne uvrede u doba banovanja Khuena–Héderváryja, čak i lični konflikti Gjalskoga s banom.

Hoćemo li sakupljati komponente vrijednosnog svijeta, moramo istaknuti realne događaje vezane za osnivanje nacionalnog tiska u doba narodnog preporoda, kao kritiku nacionalnih ciljeva, a osim toga i inventivnost pisca u stvaranju situacija.

Inače, očevidno je da Gjalski prema Walter Scottovu modelu predočava povijesnu stvarnost, koja će odrediti središnju akciju njegovih junaka. Svojim aluzijama, opisima i doku-

mentima iz doba ilirizma on pokušava dati pozadinsko crtanje događaja. I umjesto karaktera, on ovom metodom uspijeva formirati nacionalnu samosvijest čitalačke publike. Već u ekspozičiji (I. poglavlje) kad predstavlja otmjene osobe koje se okupljaju na biskupski bal, očividno je da je u Hrvatskoj — u krugu aristokracije i plemstva — materinski jezik u defanzivnom stanju. Gosti u biskupskoj palači govore njemački, francuski, latinski i mađarski, a jednoga od glavnih junaka, Tivadara Blagaychicha mladež poštuje kao mađarskog umjetnika pijanista, i u njegovu društvu paradira znanjem mađarskog jezika koji je koliko-toliko učila u srednjoj školi u Ugarskoj. Glavna ženska junakinja romana, Madlena, koja je po krvi nasljednica Bakača, Zrinskih i jednog bugarskog princa, s Tivadarom konverzira francuski. U drugom poglavlju kanonik Skrapac, polemizirajući sa svojim partnerom, nastupa kao apologet latinskog jezika, a drugi (Dumić i Žutković) argumentiraju važnost mađarskoga službenog jezika, pozivajući se na osamstogodišnju hrvatsko-mađarsku državnu simbiozu.

Jezično pitanje nastavlja se tijekom radnje, ponekad s ironijom, ponekad s manifestacijom velikoslavenske solidarnosti i savjesti panslavizma.

U radnji je sve vidljivije kako se jezično-rodoljubna borba odigrava između dvije grupe. Na jednoj strani nalaze se oni koji su pristaše ilirskog pokreta i ilirske samosvijesti (među njima nalazimo i povijesne ličnosti, npr. Janka Draškovića, Ljudevita Gaja), a na drugoj je mađaronska mladež i nekoliko starijih plemića. Dva pola romana kristaliziraju se u karakterizaciji Ivana Kotromanića i Tivadara Blagaychicha. Suprotnost ovih karaktera motivirana je suprotnošću nacionalne samosvijesti, tj. rodoljubne odnosno mađaronske angažiranosti. Vrlo važan moment radnje je konflikt i dvoboj između Kotromanića i Blagaychicha koji se završava fizičkim porazom Kotromanića, što ima poseban značaj u sloju povijesti odnosa Ivana i Madlene. Tijekom opisa dugotrajne bolesti Kotroma-

nića poslije dvoboja, čitatelj upoznaje strasnu ljubav Madlene prema Kotromaniću i mučenje i kolebanje Ivana između ljubavi i političke ambicije, čak i razočaranje Madlene kada se Kotromanić konačno angažira za politiku.

U poglavljima romana nalazi se mnogo scena i situacija koje formiraju sliku Mađara, i segmenti radnje koji oblikuju pozadinu mađaronskog mentaliteta Blagaychicha. U ovim dijelovima romana Gjalski očevidno teži za povijesnom objektivnošću, ali istovremeno ona dobiva simboličko značenje i pojavljuje se kao model. Gjalski pomoću radnje očigledno aludira na činjenicu kako u hrvatskom društvu mađarski mentalitet ima posebno značenje, jer su predstavnici ovog mentaliteta prisutni u različitim slojevima hrvatstva. Ove informacije kristaliziraju se oko ličnosti Lacike Kotromanića i Ferdinanda Bijeničkoga. Hinterland svega toga je s jedne strane ladanjska Hrvatska, a s druge požunski sabor, gdje je s pomoću Janka Draškovića sudionik događaja i mladi Kotromanić. Što se tiče motiviranosti karaktera dvojice mađaronskih plemića, možemo ustanoviti da ni Lacika Kotromanić, ni Ferdinand Bijenički nisu složeni karakteri. Oni su predstavnici *hungarokroatizma* i predstavnici mađaronske nacionalne samosvijesti koja je protivna cijelom ilirskom programu.

Laciku Kotromanića čitatelj upoznaje u devetom poglavlju romana, u sredini radnje, kada se doznaje samo to da je njegova žena porijeklom grofica, dok on sam teži da bude magnatom. Budući da nemaju djece, njegov jedini nasljednik je Ivan Kotromanić, pod uvjetom da se Ivan oženi plemkinjom, ženom koja nije ispod njegova dostojanstva, a osim toga mora prekinuti veze s ilirskim pokretom. Ivan naravno otkazuje ponudu svoga strica, čak ga naziva veleizdajnikom. Konflikt među njima izbija u Požunu i završava raskidom, kada Ivan na Draškovićevu molbu sudjeluje na saboru i smješta se u pompoznoj i dostojanstvenoj kući svoga strica. Ivanova djelatnost u saboru poznata je u čitavom Požunu, i naravno da je i Lacika Kotromanić imao informacije o svemu tome. Ivan je

čak imao nekoliko »dobrotvoritelja« koji su predimenzionirali njegovu ulogu u pokretu i u saboru, i koji su već »povjerljivo« informirali Laciku o tome da je zbog Ivanove djelatnosti njegov barunski čin stavljen na kocku. Stric naravno odmah poziva sinovca na odgovornost, nazivajući ga pobunjenikom, jakobincem, slobodnim zidarom, iluminatom i kudi ga zbog angažiranosti za Draškovića. Ponavlja opet svoje uvjete, traži od Ivana da odmah prekine s Draškovićem i njegovim pristašama, da se povuče u svoj posjed i gospodari imanjem. Ivan Kotromanić ponovno se protivi, i tada Lacika razbaštinjuje svoga sinovca i osvećuje se tako da pet tisuća zlatnih dukata udjeljuje Mađarskoj akademiji znanosti, odnosno Mađarskom narodnom muzeju.

Drugi mađaronski junak romana je Ferdinand Bijenički kojega pisac očevidno simpatizira. Nije teško uvidjeti srodnost tog lika s junacima Gjalskijeve prve knjige pripovijedaka *Pod starim krovovima*. Ovaj vlastelin tipičan je predstavnik banske, tj. Sjeverne Hrvatske koja graniči s Ugarskom, predstavnik svoga društvenog sloja. U šezdesetoj, ali još uvijek dobrog držanja, izgledom i mentalitetom privlačan. U mladosti je bio odvjetnik u Križevačkoj varmeđi, a poslije voditelj posjeda u Gornjoj Ugarskoj. Njegov bivši gospodar poklonio mu je posjed u Zagorju koji je lijepo obogaćivao i cijene ga u javnom životu regije. Njegovi stariji sinovi već su se osamostalili, kćeri se udale, samo s najmlađim sinom koji ima svega dvanaest godina, Juricom, ima problema. Već sa sedam godina bio je vrlo živahan i Bijenički ga je poslao rođacima u Primorje. Kasnije je ga smjestio u plemićki konvikt, nadajući se da će biti odlikaš, ali morao se razočarati, jer su Juricu zbog zlodjela zatvorili u zatvor odakle je utekao. Bijenički ga je već tada htio poslati u Mađarsku, ali župnik ga je odgovorio, no ni tada nije odustao od svoga plana:

(...) želio je svakako da bi ga dao u latinske škole u koji obližnji mađarski grad, u Kanižu ili Pečuh, da nauči mađarski. Ne

samo što je u tom slijedio sveopći običaj, koji je od konca osamnaestoga vijeka zavladao u odgoju hrvatske mladeži, nego je kod njega još posebice odlučivala vjerna ljubav, što ju je u svem nosio za Ugarsku i za mađarski narod. On je želio, da mu se sin upozna i s domovinom i s jezikom ustavne braće. Bio je Bijenički svoje vrste romantik, koji je ljubio prošlost i njene tradicije. Zato je sa sinovskom vjernošću ljubio konstituciju ugarsku, i sjedinjena kraljevstva pod sv. krunom, a muževna i odlučna borba za mađarski narod protiv bečke vlade zanosila ga udivljenjem, hranila ga pouzdanjem i žarila u srcu plamenu ljubav za mađarski narod. On je dakle mislio samo da radi za boljak svoga sina, ako ga što prije dade u one krajeve.²⁴⁸

Vrijedi spomenuti da je to bio običaj u prvoj polovini 19. stoljeća u Hrvatskoj. O svemu tome svjedoče književno–povijesne informacije: mnoštvo predstavnika hrvatske romantike studiralo je u Kaniži, Szombathelyju, Pečuhu čak i u Kőszegu. Ljudevit Farkaš Vukotinović završio je gimnaziju u Velikoj Kaniži (Nagykanizsa), filozofiju u Szombathelyju, Ivan Mažuranić osim na Rijeci studirao je godinu dana i u Szombathelyju, Mirka Bogovića poslije studiranja u varaždinskoj gimnaziji njegov otac šalje na filozofiju u Szombathely, Vjekoslav Babukić učio je u gimnaziji u Pečuhu, a prvu godinu filozofije u Segedinu (Szeged), Bogoslav Šulek bio je gimnazijalac u Požunu, a August Šenoa bio je đak cistercita u Pečuhu.

U vezi s prilikama školovanja u Ugarskoj Kotromanić obrazlaže protivno mišljenje. S jedne strane ocrtava sažetak Draškovićeva mišljenja, a zatim govori o nasilnim jezičnim težnjama Mađara, i, naravno, osuđuje ih i napada. Nadalje govori i o nasilnoj mađarizaciji slavenskog stanovništva u Ugarskoj, a kada pobraja primjere paradigmatički apostrofira djelatnost katoličkog nadbiskupa Adama Patačića. Kotromanić, piše Gjalski, »nije zaboravio spomenuti pripovijest o biskupu

---

248 Ksaver Šandor Gjalski *Sveukupna djela. Svezak I. Osvit*. Tisak i naklada St. Kugli, Zagreb, bez datuma, str. 60.

Patačiću, određenom Hrvatu, koji je pastirski štap zamijenio pandurskom batinom i u nekoliko godina s pomoću toga gramatikalnog sredstva pomadžario polovinu svoje biskupije. «²⁴⁹ Bijenički prisebno i lakonski spominje da su sve to izmišljotine, ali kad Kotromanić agresivnije nastupi, Bijenički odlučnije reagira na riječi protivnika. U njihovu sporu riječ je o tome je li kardinalsko pitanje njihova doba problem narodnog jezika i nacionalne samosvijesti, ili je sve to samo manipulacija bečke kamarile da slomi osamstogodišnje hrvatsko–mađarsko prijateljstvo. U sporu kasnije sudjeluju i ostali junaci romana, tako npr. gospodin plemeniti Žutković koji uz apologije hrvatsko–mađarskog prijateljstva već polemički napada i Draškovića:

Morao se smijati, kako je ono govorilo mile lale, o, taj dragi narod — i što ti ja znam. A pitam ja, gdje je on bio, dok je imao novaca, ha? Onda je dao potaracati čitavu jednu parišku ulicu i tako potrošio hrvatski novac. Dašto, sada kad nema više jaspere za Pariz, e, onda daj budi patriota, onda mili narod! Ha! ha! ha! Samo da smutnije pravi. A valjda zna zašto, ako i onaj, ko ga šalje. Ta poznat je on prijatelj sa erchercogima.²⁵⁰

»Na te osvlade plane Ivan kao ranjen lav« i s takvim je polemom dalje polemizirao da su njegovi slušatelji kupili primjerke Draškovićeve brošure.

Slušajući polemiku Kotromanića i svojeg oca mladi Bijenički s određenošću odasloga kaže Kotromaniću »neka da Boga moli za njega kod oca, da ga ne da u Kanižu jer on neće da ide među Mađare, već hoće da ostane Hrvat.«²⁵¹ Sve to pojavljuje se u formi naracije sa snažnom emotivnom motivacijom, izražavajući isključivo vlastiti stav. Što se tiče umjet-

---

249 Isto, str. 197.

250 Isto, str. 198–199.

251 Isto, str. 199.

ničke vrijednosti tekst je relativno slabo uvjerljiv, osobito uzmemo li u obzir da Kotromanić misli, u vezi s refleksijom maloga dvanaestogodišnjaka Bijeničkoga, kako on već drži u rukama buduću sudbinu čitave hrvatske mladeži. Opis pokrajinske Hrvatske i pokrajinskog plemstva mnogo je autentičniji nego rodoljubni klišeji Kotromanića.

S gledišta imidža mađarstva, u romanu ima jedan dio u kojem Gjalski, kad prikazuje dugi požunski boravak Kotromanića, aludira na ulogu nekih mađarskih političara koji su bili istodobno sudionici sabora. Osnovna tema ovoga dijela je prigovaranje kancelara grofa Ádáma Reviczkyja. U okviru ove teme govori se s priznanjem o Pálu Felsőbüki Nagyju, Ferencu Kölcseyju, Jánosu Pázmándyju, čak i o Miklósu Wesselényiju. Sam Kotromanić govori o tome kad informira svoga prijatelja, Juricu Cerovića o događajima saborske političke djelatnosti, i o tome kako stoje stvari oko odobravanja tiskanja hrvatskih novina. Evo riječi Kotromanića:

On (tj. grof Ádám Reviczky, op. a.) je gotovo isto, što i Nagy Pál, Kölcsey Ferenc, Pázmándy (...) Ah, amice, da slušaš, kako ljube svoj mađarski jezik, da čuješ baruna Vešelenja, kako za mađarstvo plamti — ta svi! Od njih moramo da se učimo.²⁵²

Interpretacija saborske djelatnosti mađarskih političara s takvom simpatijom svakako je gesta koja je vrijedna pažnje. U ovom segmentu romana u prvi plan stupa Gjalski, koji je u dubini svoje duše uvijek simpatizirao sa mađarstvom *à la Battorych* i bio je spreman da objektivno piše o nekim političkim događajima. Tako npr. kada piše o razgovoru Bijeničkoga i Kotromanića. Ovaj drugi stigne s dilažansom na stanicu pošte povodom zagrebačkog hodočašća dana Svetoga Stjepana i ulazi u restoran poštanske stanice, gdje se nalazi društvo njegova poznanika, među kojima je i Bijenički. Ovaj se odmah in-

---

252 Isto, str. 263.

teresira za događaje u saboru, prije svega za Széchenyija: »Bijenički ga odmah stao ispitivati o saboru, najviše se zanimajući za glasovitoga govornika, Széchenyija, člana konzervativne stranke u saboru.«²⁵³ Šteta da Gjalski nije osjetio potrebu da čitateljima priopći Kotromanićev odgovor na pitanje Bijeničkoga, nego piše o vijestima Ljudevita Gaja u vezi s težnjama što se tiču odobravanje hrvatskog lista. Uz Kotromanićeve informacije iznosi i refleksiju Bijeničkoga:

A Gajeve vijesti o dozvoli primio je sa zabrinutim izrazom u licu i nezadovoljnim kimanjem glave: — *Timeo Danaos et dona ferentes!* — sapne kao za sebe i okrene se od Gaja, mrmljajući u bradu: vrag je Beč — vrag je Beč! — Više se nije upletao ni u kakav razgovor.²⁵⁴

Ima još jedna zanimljiva situacija u romanu s gledišta mađarstva, koja se dogodila kraj Kamenitih vrata. Tivadar Blagaychich s prijateljima razgovara o ishodima Gajeva lista. Žutković, komorski direktor, koji je ranije bio protiv nacionalnih težnji — idući na posjet mađarskom profesoru Szentpéteryju — nailazi na društvo Tivadara. Društvo ga pozdravlja mađarski, ali Žutković odgovora njemački, i tema njihovih razgovora bude narodni jezik. Tijekom razgovora karakter Blagaychicha se dubljuje octava, moglo bi se reći da njegova politička fizionomija postaje markantnija i za čitatelja simpatičnija. Očividno je da je njegova refleksija u vezi s Gajevim uspjehom slična Bijeničkom:

Uh, vidim ja dobro prst bečke švarcgelbske kamarile! Nastoji svima sredstvima, da nam otme slobodnu našu domovinu, da razori sigurno ognjište slobode i napretka, što ga moćna, složna i jaka Ugarska pruža. Zatvaranjem naših rodoljuba, progonom mladeži, podmićivanjem naših sudaca ne može utrnuti zapaljenu luč ugarske slobode i ustavnosti, ne može mađarskomu srcu

---

253 Isto, str. 268.

254 Isto, str. 268.

oteti i iščupati ljubav za neodvisnošću i mržnju na bečku tiraniju — eh — onda daj plaši i ubijaj nas s pomoću podčinjenih narodnosti, daj u njima nadi sredstvo, da se ne može razviti jedna čvrsta i složna mađarska domovina! Eto — to je Gajev uspjeh! Zato neka bude uz mađarski jezik još i hrvatski na svijetu — zato neka Slovaci pomišljaju na nekakovu svoju književnost! (...) Tivadar je krenuo dalje i nastavio svoj razgovor kao dosad. Njegov je glas kod toga drhtao od razjarenosti i strašne boli. Krasne crte lica njegova bile su nategnute i oči plamtjele. On je uistinu silno trpio. Velika njegova ljubav prema mađarskomu narodu i onomu silnomu cilju, da bude od Karpata do Adrije jedna silna država, osigurana i učvršćena jednim jezikom i jednim političkim narodom, a vjerna zaštitnica slobode i ljudskih prava, ta njegova ljubav silno je trpjela radi Gajeva uspjeha, a u svojoj ogromnosti i u plamenoj želji, da se ciljevi njeni oživotvore što prije, nije pitala za tezu pravednosti! U posljednje dvije godine boravio je uglavnom u društvu vatrene mađarske mladeži. Bartol Szemere, Sava Vukovics, Ferenc Pulszky, Ladislav Décsey i genijalni Lacko Lovassy bijahu mu najbliži drugovi. I on je zajedno s njima nastojao, da se netom osnovalo omladinsko društvo — Társalkodási egyesület — s programom da se šire ljudska prava. Ono se od prvoga početka smjelo i junački oprlo tamnomu vladanju Metternichova sustava, a živo uznastojalo, da se želje mađarskoga naroda ostvare.

— A sada nam dolaze takve zapreke — takva sirotinja, takovi Totovi — pa da nam kvare posao — posao slobode! — I ta kratkovidna bečka uprava ne vidi, da se igra s vatrom, jer mi dobro znamo, u čije ime napokon Gaj radi i da se oko njega čuje zveket rubalja. Ah, bar da pita prije taj mudri gospodin Metternich! — nastavljao je udilj Tivadar, zakrećući na Krvavom mostu prema Opatovini. Tu se Barković stao dijeliti od njih.

— Dođi svakako meni, da se dogovorimo — reče Tivadar, držeći prijateljevu ruku. — Ne smijemo odmah puške baciti u šaš. Ne popušta Mađžar tek onako (...) Dakle, Žiga, dođi, lozinka je: rat protiv nevjernika.²⁵⁵

---

255 Isto, str. 271–273.

Sjećamo se da smo Tivadara Balgaychicha, već u ekspoziciji romana, upoznali kao slavljenog umjetnika. Kasnije, u njegovoj karakterizaciji prioritet poprimaju crte »dandyja«, odnosno, u vezi s hrvatskim nacionalnim težnjama, njegove superiorne geste. Na kraju romana već stoji pred nama kao zreliji, odgovorniji političar. Čitatelju se razotkrivaju korijeni njegovih ideja i građanske angažiranosti. Sve to se dočarava objektivnim ocrtavanjem, s očitim afinitetom autora prema junaku, mijenja se retorika, i u tekstu ima manje klišeja. Iako već postoji povijesna perspektiva (roman je izišao 1892., šest desetljeća poslije povijesnog događaja), Gjalski ipak zaboravlja naglasiti protubečke stavove i težnje tadašnjega mađarskog sabora, a isto tako ne govori detaljnije o težnjama za mađarski suverenitet. Njegove pak aluzije determiniraju razlaganje bečke sankcije protiv mladeži mađarskog sabora, parnicu nevjernosti Wesselényija, hapšenje i kasnije tamnovanje i smrt Lászlóa Lovassyja u Kufsteinu. Slika austro-ugarskog odnosa i u ovoj je interpretaciji objektivna, iako je ova gesta Gjalskoga ipak bila sredstvo historizacije opravdanosti težnji ilirskog pokreta. Takvo predočavanje pokreta ilirizma bez opširnije slike tadašnjih hrvatsko-mađarskih dodira postalo je siromašnije. Nema dvojbe da su u to doba porodične veze s Ugarskom i uzajamnosti mađarskih školskih gradova (Pečuh, Nagykanizsa, Szombathely, Kőszeg, Budim i Pešta, čak i Eger itd.) imali mnogo veće značenje nego se to izražava u romanu. Dovoljno je podsjetiti na školovanje u Ugarskoj Ivana Mažuranića, Vukotinovića ili Mirka Bogovića.